

GEORGE COȘBUC – UN PRECURSOR AL LUI STELIAN DUMISTRĂCEL ÎN PRIVINȚA FRAZEOLOGIEI

<https://doi.org/10.29081/SCSSF.2025.53.05>

George Coșbuc – one of Stelian Dumitrăcel's Forerunners regarding Phraseology
In this article, I aim at demonstrating that the writer and philologist George Coșbuc can be considered a remarkable forerunner of the specialist Stelian Dumitrăcel not only in terms of his interest in clarifying the origin of some Romanian idioms, but also in terms of his theoretical “intuition”, since he aptly “guessed” some conceptual distinctions relevant to the field of phraseology itself. In this regard, I will examine here only one etymological interpretation (along with its theoretical consequences), namely the one that the Transylvanian poet gave to the Romanian idiom *a-și lua lumea în cap* (“to go into the wide world”).

Key-words: *G. Coșbuc, St. Dumitrăcel, phraseology, etymology, Romanian idioms*

1. În acest articol, îmi propun să demonstrez că scriitorul și (mai cu seamă) filologul George Coșbuc este un remarcabil înaintaș al specialistului Stelian Dumitrăcel nu doar în ceea ce privește interesul (concretizat publicistic) pentru lămurirea originii unor expresii idiomatice românești – lucru binecunoscut, de altfel² –, ci și în cazul intuirii unor distincții teoretice relevante pentru domeniul frazeologiei în sine. Altfel spus, putem vorbi de unele contribuții ale lui Coșbuc în ambele sensuri ale termenului *frazeologie* (ca ‘obiect de cercetare’ și ca ‘disciplină lingvistică’), chiar dacă, după cum se va vedea mai la vale, voi examina aici o singură interpretare de tip etimologic (dimpreună cu consecințele teoretice ale acesteia), și anume aceea pe care poetul ardelean a dat-o expresiei *a-și lua lumea în cap*.

1.1. Mai întâi, trebuie precizat că Stelian Dumitrăcel l-a trecut pe G. Coșbuc (încă din 1980) în rândul precursorilor care s-au ocupat de explicarea expresiilor idiomatice (sau a „izolărilor”). În lucrarea *Lexic românesc*, lingvistul ieșean îi făcea această caracterizare:

„Preocupările sale de folclor l-au condus pe poetul George Coșbuc spre cercetarea a numeroase «vorbe» și «zicători», asupra cărora a formulat concluzii valoroase privind originea și căile generalizării, pe baze istorice, etnografice și sociologice, fiind preocupat în egală măsură de aspectele lingvistice (etimologice) și stilistice ale izolărilor.”³.

Pentru o atare evaluare (indirectă, ce-i drept), St. Dumitrăcel trimitea la cartea lui Adrian Fochi, *G. Coșbuc și creația populară* (din 1971). Într-adevăr, una dintre caracterizările creionate de Fochi sună astfel:

¹ Universitatea Internațională „Danubius” din Galați.

² Vezi, printre altele, Cristinel Munteanu, „Minciuna și înghețatul apelor. Despre originea unei expresii românești”, în *Studii și cercetări științifice. Seria Filologie* (Bacău), nr. 48, 2022, pp. 33–37.

³ Stelian Dumitrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 128.

„După o tradiție bogat reprezentată până la el de un Al. I. Odobescu, Ion Ghica, Simion Fl. Marian ori Grigore Silași, poetul, într-o primă perioadă (anii 1894-1895), se ocupă cu explicarea unor zicători și expresii paremiologice, dând dovadă de mare ingeniozitate și multă fantezie. Urmărește astfel sursele istorice, etnografice sau sociologice ale unora, dar și caracteristica alcătuirii lor pe bază de etimologie populară, jocuri de cuvinte. Subliniază unele supraviețuiri mitice în limbă, stabilește originea clasică a unor proverbe și zicători și determină circulația general europeană a altora.”⁴.

1.2. Din diverse considerente (necunoscute), profesorul Stelian Dumistrăcel a amânat verificarea ipotezelor etimologice lansate de G. Coșbuc. Așa se face că în cele două ediții ale dicționarului său de excepție, *Expresii românești* (apărut 1997 și republicat în 2001, în formă augmentată, sub titlul *Până-n pânzele albe*), St. Dumistrăcel îl menționează pe Coșbuc numai în contexte menite să ilustreze (cu enunțuri literare) întrebuintarea unor expresii idiomatice, și nu în relație cu vreo interpretare etimologică propusă de poet. Probabil că Stelian Dumistrăcel intenționa să studieze pe îndelete textele de profil ale lui Coșbuc, pregătind o nouă ediție a dicționarului său⁵. Din păcate (pentru acest gen de investigații), eforturile lingvistului St. Dumistrăcel s-au canalizat apoi, preponderent, spre alte zone ale cercetării discursului repetat.

2. Întrucât am afirmat mai sus că George Coșbuc anticipează și unele contribuții de natură teoretică dintre cele relevate și justificate științific de Stelian Dumistrăcel, este firesc să le înfățișez pe acestea mai întâi, pentru a ști ce anume trebuie să urmărim la Coșbuc. Este vorba, pe de o parte, de (i) evidențierea celor două axe ale *funcționării* și, respectiv, *constituirii* limbii (aspectul *sincronic* și aspectul *diacronic*), cu referire specială la unitățile frazeologice și, pe de altă parte, îndeosebi de (ii) propunerea unei clasificări relevante (fără rest) a expresiilor idiomatice.

2.1. Pe bună dreptate, frazeologismele expresive pot fi examinate atât în sincronie, cât și în diacronie, cele două „momente” fiind descrise de St. Dumistrăcel în felul următor:

„[a] Un moment oarecare al *utilizării* lor, când, în raport de context, cele două aspecte pot fi identificate în grade diferite de la caz la caz și se poate, astfel, oferi o interpretare susceptibilă de a întruni asentimentul unui număr mai mare sau mai mic al celorlalți receptori. (...)

[b] Momentul *aparității* lor, în funcție de împrejurările imediate în care s-a născut un anumit grup sudat de cuvinte având *împreună* un singur sens, criteriu care asigură, credem, o apreciere exactă a locului pe care îl ocupă idiotismele în cadrul *vocabularului*.”⁶.

⁴ Adrian Fochi, *G. Coșbuc și creația populară*, București, Editura Minerva, 1971, pp. 76–77. Vezi și această revenire: „Să ne reamintim de asemenea că poetul a fost toată viața preocupat de problema proverbului și expresiei idiomatice, lăsându-ne interesante studii, articole și note asupra lor.” (*ibidem*, p. 309).

⁵ De altminteri, în anul 2007, i-am dăruit profesorului St. Dumistrăcel un exemplar din cartea lui Ioan Adam, *Povestea vorbelor* (vezi bibliografia acestui articol). Este imposibil să nu-i fi atras atenția atunci, chiar și numai răsfoind-o, frecvența cu care I. Adam apela la explicațiile date de Coșbuc în legătură cu originea unor expresii românești.

⁶ St. Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 136.

2.2. Luând în considerație (drept criteriu de bază) „momentul apariției”, Stelian Dumistrăcel apreciază că pot fi deosebite, la rigoare, doar două tipuri de expresii idiomatice:

„[1]. Expresii care au o funcție stilistică *nemijlocită*, care au luat naștere ca figuri de stil propriu-zise, de tipul *a-și lua inima în dinți*, *mână spartă*, *a fi cu scaun la cap*, *a se potrivi ca nuca-n perete*, *c-o falcă-n cer* și *cu una-n pământ* și chiar *a da bir cu... fugiții*, categorie de birnici inexistentă. Astfel de expresii sunt, ca împrejurări ale apariției, identice figurilor de stil create de scriitori; în cele ce urmează le vom numi *imaginare* (termeni ai unor comparații ireale).

[2]. Expresii care pornesc de la un fapt real din domeniul vieții materiale, sociale, politice sau care constată relații dintre obiecte sau viețuitoare, având inițial o funcție obiectivă de comunicare și a căror funcție stilistică este mijlocită de o serie de factori ce rezumă situația în care se află, pentru colectivitate, pentru un grup sau pentru un individ oarecare, realitățile pe care îmbinările de cuvinte sudate numite *expresii* le descriu (uite, numai intuite sau cunoscute, prețuite sau depreciate etc.). Cu o formulare mai scurtă, aceste idiotisme ar putea fi denumite *coppii ale realității*.”⁷.

2.3. În același timp, lingvistul ieșean avertiza asupra dificultății de a plasa unele expresii idiomatice într-o clasă ori alta, tocmai fiindcă originea unora dintre ele este (la momentul analizei) greu sau chiar imposibil de stabilit:

„Desigur, nu considerăm că ținând seama de trăsăturile de bază ale celor două categorii putem aduna sub un titlu sau sub celălalt *oricare* expresie idiomatică din vocabularul actual al limbii române, din cauză că geneza multora dintre ele rămâne obscură și pentru că împrejurările în care au evoluat multe expresii nu pot fi cunoscute uneori nici în linii mari.”⁸.

3. Fără să le fi teoretizat în sine, într-o tratare aparte, George Coșbuc a avut totuși intuiția acestor distincții, după cum reiese din modul captivant în care a discutat despre originea unei expresii *imaginare*, *a[-și] lua lumea-n cap* (‘a pleca departe, părăsind totul’), frazeologism care, în opinia sa, nu ar fi rodul „fantaziei” vechilor vorbitori, ci rezultatul unei practici consemnate istoric⁹. Explicația etimologică pe care Coșbuc a dat-o cu acel prilej nu este una convingătoare (ca interpretare a unui fapt istoric), dar, în definitiv, ceea ce contează (în plan conceptual) este adevărul că el a conștientizat (neîndoindu-l) o anumită problematică.

3.1. Pentru început, poetul împrumută perspectiva sincronică (de receptor) a unui vorbitor contemporan, căruia formula cu pricina îi produce o impresie de uimire:

⁷ *Ibidem*, pp. 136-137. Să mai notăm și că Stelian Dumistrăcel a descoperit ulterior că expresia *a da bir cu fugiții* ar avea (fie și parțial) un punct de plecare istoric, adică izvorând din realitatea socială (vezi St. Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe. Expresii românești*, Iași, Institutul European, 2001, p. 46). Tot așa ar putea fi socotită și unitatea frazeologică (*a fi*) *înarmat până în dinți* (în conformitate cu opinia istoricului Gh. Ghibănescu): „*A fi înarmat până în dinți* însemna pentru cei vechi nu atâta a fi *complect* înarmat ca azi, ci că soldatul ori haiducul purta în brâul său tot felul de arme, cuțite, iartagane [sic!], pistoale, cari prin mânerul lor atingeau] bărbia și chiar dinții, când chiar și-ar fi aplecat puțin capul.” (Gh. Ghibănescu, *Din traista cu vorbe*, Desaga I, ediția a II-a, Iași, Tipografia „Lumina Moldovei”, 1924, p. 110).

⁸ St. Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 138.

⁹ Vezi G. Coșbuc, „Vorba ăluia” [partea a II-a], în *Vatra*, anul II, nr. 2, 1895, pp. 42–43. (În continuare, voi face trimitere la vol. II din *Opere*.)

„Una dintre cele mai îndrăznețe metafore ale limbii noastre. Tabloul e uriaș, ideea lui are aparențele absurdității, și tocmai de aceea e de-o energie izbitoare. Fantazia celor vechi a creat pe Atlas, care purta pământul pe umere; metafora noastră e mai puternică: pământul întreg, dar nu pământul – lumea întreagă o poartă românul în cap! N-am găsit nici într-o limbă mai viu zugrăvită suprema desperare, decât în tabloul acesta. O energie sălbatecă și o fantazie nebună e în metaforele: «i-a fulgerat prin cap gândul», «i-a trăsnet prin cap», «îi umblă în cap», «îl frământă gândurile» etc., dar «a lua lumea în cap» e poate cea mai extremă treaptă a imaginației poetice.”¹⁰

În același mod înțeleg sintagma și cei care nu sunt români: „Așa cred străinii, care traduc zicătoarea și află un tablou cu neputință de închipuit.”¹¹. Mai mult decât atât, folosind pronumele personal *noi*, Coșbuc se identifică, până la un punct, cu vorbitorii români non-lingviști (sau nefilologi): „Așa credem și noi, creatorii acestui tablou. Chiar noi nu mai putem să ne lămurim înaintea ochilor tabloul, căci prea ni se pare abstract.”¹²

3.2. Intervine îndată priceperea specialistului, care are capacitatea de a vedea în negura timpului, reconstituind contextul original: „Azi e abstract într-adevăr; odată însă a fost așa de concret! *Tabloul nu e product al fantaziei, ci al realității* [subl. mea, Cr.M.]. El e martorul unui vechi obicei românesc, e esența unei tragedii sfâșietoare din trecutul istoric al nostru.”¹³

3.3. Coșbuc era pe deplin încredințat că imaginea surprinsă de frazeologismul analizat își are sursa într-un vechi obicei marcat juridic, acela de a jura (pentru confirmarea hotarelor de moșii) cu „brazda în cap”. Urmând izvoarele indicate de Ioan Brezoianu, el a ajuns să consulte unele documente istorice publicate de B.P. Hasdeu și de A.T. Laurian. În primă instanță, atunci când a făcut legătura între „procedura” tradițională invocată și expresia *a lua lumea-n cap*, Coșbuc a avut la dispoziție acest paragraf din lucrarea lui Brezoianu (pe care preferăm să-l reproducem direct, și nu „la a doua mână”):

„Din cele urmate la multe procese documentate, peste Milcov, și din tradiție – la românii de dincoace de Milcov – ne-am convins că, la dovedirea răzoarelor de moșii, judecătorul trimis la fața locului aducea martorii cari arăta[u] răzorul moșiei – peste Milcov – cu o brazdă în cap, iar dincoace de Milcov – cu o traistă cu pământ pe cap, mărturisind pe trupurile și sufletele lor, cum stă răzorul cel adevărat, dintre moșiile de prigonire, adăugând – ca trupurile lor să n-aibă parte a se odihni în pământ de nu vor spune adevărul – cum că pământul ce poartă pe capul lor este din moșia cutare. Din aceasta se înțelege că pământul a trebuit să fie luat din locul de prigonire.”¹⁴

3.4. Entuziasmat de o asemenea „descoperire”, poetul nu a mai ținut cont de unele dificultăți semantice sau de unele exemple similare care i-ar fi putut șubrezi

¹⁰ George Coșbuc, *Opere*, vol. II: *Proză*, Text stabilit de Gavril Scridon, Ediție revăzută, note, comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu, București, Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă & Editura Univers Enciclopedic, 2007, p. 21.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 22.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Ioan Brezoianu, *Vechile instituțiuni ale României (1327-1866)*, București, Tipografia Ștefan Mihălescu, 1882, pp. 44–45.

argumentarea în acea direcție¹⁵. Saltul mental de la puținul pământ (purtat pe cap) la *tot pământul* (sau tot *Pământul*) și, de aici (printr-un soi de derivare sinonimică), la întreaga *lume* este destul de improbabil. În afară de aceasta, se știe că există și expresia (cu același înțeles) *a-și lua câmpii*. Dar „câmpii” din sintagmă ce altceva ar putea fi? Pe de altă parte, o formulă uzuală este și (*a se scula*) *cu noaptea-n cap* (‘foarte devreme; dis-de-diminează’), care se vedește a fi foarte plastică și ea (și atâta tot). Iată de ce Vasile Bogrea, excelent etimolog, ocupându-se de geneza expresiei *a lua ochi de fiară* (și amintind, totodată, sinonimele frazeologice ale acesteia, *a lua câmpii* și *a-și lua lumea-n cap*), făcea o precizare expeditivă: „Explicația, în legătură cu jurământul cu brazda în cap, dată expresiei de Coșbuc (*Vorba ăluia*, No. 12, în *Versuri și proză*, ed. Hodoș, p. 78) nu e verosimilă.”¹⁶.

3.5. Dacă n-ar fi fost sedus de acea ipoteză juridică, pesemne că filologul Coșbuc s-ar fi concentrat asupra posibilității de a avea de-a face strict cu o expresie imaginară. Reflectând la îmbinarea lexicală *cu noaptea-n cap*, poate că ar fi pornit și de la etimologia cuvântului *lume*, ce provine (și păstrează conținut semantic) din lat. *lumen* ‘lumină’. Ca imagine a disperării, cineva plecat impetuos „cu lumea-n cap” aduce cu o săgeată (ori o sulită) al cărei vârf împunge zarea. Fantezia de tip poetic (care stă și la temelia creativității lingvistice) nu întâmpină opreliști în astfel de situații. Ne vine în minte un tablou arghegian din aceeași familie, acela în care „firele subțiri” sunt „de iarbă nouă ce-a-nțepat lumina” (în poezia *Jignire*). O altă sugestie interpretativă (chiar dinspre cele afirmate de V. Bogrea despre expresia *a lua ochi de fiară*) ar putea veni de la eventuala comparație cu reacția unui animal „împungător” (a unui taur neîmblânzit, bunăoară) scăpat dintr-un mediu îngredit și constrângător.

4. Încheindu-și demonstrația, George Coșbuc spunea așa: „Obiceiul luării pământului în cap a dispărut în urma pravilelor lui Vasile Lupu și Matei Basarab, care au stabilit oarecum proprietatea fonciară rurală. Mărturia obiceiului o avem și astăzi în zicătoare.”¹⁷. De fapt, practica respectivă a mai persistat un timp¹⁸, însă nu acest detaliu este relevant, de vreme ce am constatat că explicația lui Coșbuc nu este plauzibilă. Mult mai importantă este fraza lui conclusivă (imediat următoare): „Deci,

¹⁵ Explicația oferită de G. Coșbuc este luată „de bună” întru totul de către Ioan Adam, adică acceptată fără critică (vezi I. Adam, *Poveștea vorbelor. O istorie secretă a limbii române*, Pitești, Editura Paralela 45, 2007, pp. 53–55).

¹⁶ V. Bogrea, [recenzie la cartea lui C. Rădulescu-Codin, *Din trecutul nostru. Legende, tradiții și amintiri istorice*, București, Editura „Cartea Românească”, 1924], în *Dacoromania*, anul III, 1923 [Cluj, 1924], p. 876.

¹⁷ G. Coșbuc, *Opere*, vol. II: *Proză*, Text stabilit de Gavril Scridon, Ediție revăzută, note, comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu, București, Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă & Editura Univers Enciclopedic, 2007, p. 23.

¹⁸ Iată, de pildă, un document (redactat la Iași și datând din 1 august 1634) al voievodului Vasile Lupu însuși către logofătul al doilea Racoviță Cehan: „Deci să cauți să alegi niște oameni carii vor ști mai bine, să-i giuri și să iae brazdile în cap. Deci pre undi vor da ei cu sufletile lor c-au pojovăit Codăieștii de vac și pre unde au ținut ei cu uricile lor, pre-acolea să le stâlpiți și să le hotărâți Glodenilor și Codăeștilor și nimănuui să nu fățăriți, ci cum va hi mai cu dreptul așa să le socotiți și să le hotărâți.” (*Documenta Romaniae Historica*. [Seria] A. *Moldova*, Vol. XII (1634), Volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, Editura Academiei R.S.R., București, 1974, p. 247). Pentru alte două exemple din anul 1643, vezi (din aceeași serie) A. *Moldova*, Vol. XXVII (1643-1644), volum întocmit de Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu et alii, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 116 și p. 124.

«a lua lumea în cap» nu e o metaforă poetică după origine, ci numai după înțelesul ei de astăzi. N-a creat-o fantazia, ci realitatea.”¹⁹. Dacă la mijloc ar fi fost o altă expresie idiomatică, una cu adevărat catalogată drept „copie a realității”, atunci concluzia lui Coșbuc ar fi fost perfect valabilă. Dar, chiar și așa, avem aici unul dintre acele cazuri admirabile în care, deși interpretarea faptului istoric (concret) este evident greșită, judecarea ansamblului *in genere* (sau perspectiva teoretică) este corectă.

BIBLIOGRAFIE

- Adam, Ioan, *Povestea vorbelor. O istorie secretă a limbii române*, Pitești, Editura Paralela 45, 2007.
- Bogrea, V., [recenzie la cartea lui C. Rădulescu-Codin, *Din trecutul nostru. Legende, tradiții și amintiri istorice*, București, Editura „Cartea Românească”, 1924], în *Dacoromania*, anul III, 1923 [Cluj, 1924], pp. 874–877.
- Brezoianu, Ioan, *Vechile instituțiuni ale României (1327-1866)*, București, Tipografia Ștefan Mihălescu, 1882.
- Coșbuc, G., „Vorba ăluia” [partea a II-a], în *Vatra*, anul II, nr. 2, 1895, pp. 42–43.
- Coșbuc, George, *Opere*, vol. II: *Proză*, text stabilit de Gavril Scridon, ediție revăzută, note, comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu, București, Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă & Editura Univers Enciclopedic, 2007.
- Dumistrăcel, Stelian, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
- Dumistrăcel, Stelian, *Până-n pânzele albe. Expresii românești*, Ediția a II-a revăzută și augmentată, Iași, Institutul European, 2001.
- Fochi, Adrian, *G. Coșbuc și creația populară*, București, Editura Minerva, 1971.
- Ghibănescu, Gh., *Din traista cu vorbe*, Desaga I, Ediția a II-a, Iași, Tipografia „Lumina Moldovei”, 1924.
- Munteanu, Cristinel, „Minciuna și înghețatul apelor. Despre originea unei expresii românești”, în *Studii și cercetări științifice. Seria Filologie* (Bacău), nr. 48, 2022, pp. 33–37.
- ****Documenta Romaniae Historica*. [Seria] *A. Moldova*, Vol. XII (1634), Volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, Editura Academiei R.S.R., 1974.
- ****Documenta Romaniae Historica*. [Seria] *A. Moldova*, Vol. XXVII (1643-1644), volum întocmit de Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu *et alii*, București, Editura Academiei Române, 2005.

¹⁹ G. Coșbuc, *Opere*, vol. II: *Proză*, text stabilit de Gavril Scridon, ediție revăzută, note, comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu, București, Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă & Editura Univers Enciclopedic, 2007, p. 23.